
E-LOGOS
ELECTRONIC JOURNAL FOR PHILOSOPHY/2002
ISSN 1211-0442

Racionalita a moralita

Petra Hlačinová

Kľúčové slová

racionalita, iracionalita, účelová racionalita, hodnotová racionalita, moralita, zmysel vedy, odlúčenie od hodnotenia, výrok, metafyzika

Abstrakt

Racionalita predstavuje určitú schopnosť, ktorá umožňuje na základe rozumu postihnúť realitu sveta a z nej vyvodiť i rozhodnutia o spôsobe konania. Racionalita sa opiera o taký spôsob výkladu a objasňovania reality, či pravdy, ktorá síce môže mať stovky podôb, ale vždy sa pokúša formu výkladu založenú na logike, logickom uvažovaní. Ani protipól racionality - iracionalita však neznamená úplné vylúčenie racionálnych momentov. Kým podľa starých prístupov k odhaľovaniu pravdy je znalosť získavaná pasívnym pozorovaním matematickej štruktúry, nové prístupy či procesy poznávania a odhaľovania reality objekt poznávania čiastočne sami vytvárajú či transformujú. Racionalitu či konkrétny typ racionality súvisí vždy s reálnym stupňom prírodného či spoločenského vývoja života a ľudského poznania. Každé vnímanie racionality treba posudzovať výlučne s prihliadnutím na konkrétne historicko-spoločenské podmienky a sociálne súvislosti epochy. Každý typ racionality, každý rozumový prístup, je doprevádzaný iným, špecifickým druhom morálneho konania - morality, pričom tento vzťah môže nadobúdať extrémne podoby.

Weberov explicitne neprejavil záujem o skúmanie racionality. Všíma si ju iba ako súčasť neopakovateľných javov v živote spoločnosti. Do popredia vyzdvihuje fakt, že ľudia, ktorí sú tvorcami celej histórie, automaticky smerujú k logickému uvažovaniu a racionalite ako zmysluplnému prístupu objasňovania pravdy. Racionalitu poníma v dvoch rovinách: účelovej a hodnotovej. Vo svojej koncepcii presadzuje odlúčenie od hodnotenia vo vede.

Problém racionality a morality Wittgenstein samostatne netematizuje. V jeho dielach a textoch sa stretáme iba so špecifickou filozofiou jazyka, ktorá má riešiť problém jasného vymedzenia hranice medzi vedeckým a nevedeckým, medzi vedou a metafyzikou. Cieľom filozofie má byť logické objasňovanie myšlienok, filozofia nemá byť učením, ale skôr činnosťou. Výsledkom filozofie nemajú byť teda filozofické výroky, ale objasnenia výrokov. Wittgenstein vo svojej filozofickej koncepcii oddeľuje deskriptívne sudy ako „pravé“ výroky od hodnotiacich či metafyzických výrokov. Pre riešenie problému racionalita a moralita sa podkladom stáva jeho lingvisticko-filozofický prístup.

Termíny rozum a racionalita znamenajú vždy príklon k rozumu pri poznávaní, teda názor, že k pravde ako výsledku poznania možno dospieť alebo sa aspoň priblížiť predovšetkým na základe činnosti ľudského rozumu. Racionalitu vo filozofickom (nielen) svete chápem teda ako schopnosť, ktorá mi umožňuje na základe rozumu postihnúť realitu sveta a z nej vyvodiť i rozhodnutie o spôsobe konania. Mohlo by sa zdať, že ide teda o určitú

abstrakciu, nakoľko sa pojem racionalita vo filozofickom svete stal i celkom konkrétnym modelom racionálnej postihnuteľnosti či už prírodnej alebo spoločenskej reality života okolo/v nás. Racionalitu možno teda chápať i ako určitý nástroj a celý proces odhaľovania a objasňovania pravdy.

Keďže vychádzam z toho, že racionalita má nielen svoju abstraktnú, ale i celkom konkrétnu modelovú podobu, musí existovať určitý znak, ktorý by dotváral a reprezentoval jej formalitu. Nepochybne sa ním stáva skutočnosť, že schéma, spôsob výkladu, cesta hľadania a objasňovania akejkolvek reality, či pravdy môže mať síce stovky podôb, ale vždy sa pokúša o takú formu výkladu, ktorá je založená na logike, logickom uvažovaní. Vo svete filozofie, v ktorom sa tento pojem pokúšam objasňovať, osobne nepovažujem tento argument v boji s protipólom racionality – iracionalitou, za príliš silný, nakoľko v žiadnom prípade nechápem iracionalizmus ako zrieknutie sa všetkých tých aspektov, ktoré sú racionálne, explicitne ich teda v žiadnom prípade nemožno všetky vylúčiť. V prírodnej a spoločenskej realite, v ktorej vládne iracionalita, by sme nepochybne odhalili celý rad momentov, ktoré by nás uistili v poznaní, že i iracionalizmus sa vyznačuje argumentáciou, ktorá je založená na racionalite práve pri objasňovaní svojich koreňov, procesov a východísk. Ak však od tohto faktu budem ďalej abstrahovať a budem teda vzťahovať racionalitu iba k rozumu, musím ju vzťahovať súčasne k vede. K vede, ktorá predstavuje doposiaľ najefektívnejší spoločenský prostriedok na dosahovania pravdy či aspoň približovanie sa k nej. V tom zmysle sa racionalita chápe ako racionalita vedecká. Je však nepopierateľným faktom, že v nespočetných diskusiách o povahe racionality, ktoré sa v dejinách filozofie viedli, sa často riešila otázka, či vôbec iné formy racionality než vedecké existujú. Najčastejšie prezentovaným argumentom sa stáva ten, ktorý napriek poznaniu, že rozum nie je samozrejme jediným prostriedkom odhaľovania pravdy (i veda používa bežne zmyslové vnímanie či fantáziu, poznávanie emocionálne, citové), zdôrazňuje, že je to práve rozum, ktorý možno vo všeobecnosti považovať za ten rozhodujúci činiteľ, ktorý koriguje (a to permanentne) i ostatné formy poznávania, ktoré týmto v žiadnom prípade nestaviam proti rozumu a už vôbec ich nepovažujem za iracionálne, naopak, za súbežne pracujúce s rozumom a kvalitatívne ho nepochybne dopĺňujúce.

Je zrejmé, že ako mnohé iné myšlienkové, či filozofické prúdy, má i racionalizmus svoju históriu, v ktorej sa vystriedalo veľa typov tohto smeru, ktoré vyzdvihovali viac či menej príklon k rozumu. Hoci sa ďalej pokúsim zamyslieť i nad niektorými konkrétnymi prístupmi (Weber, Wittgenstein), považujem za dôležité vyzdvihnúť, že konkrétne typy racionality neboli výlučne akýmsi dielom toho-ktorého mysliteľa. Ak by sme sa totiž pokúšali nájsť hlbšie dôvody pre existenciu tej či onej podoby určitého konkrétneho typu uvažovania, či objasňovania skutočnosti, nemohli by sme nepostrehnúť, že ten ktorý typ racionality nebol tvorený výlučne jeho vrcholným predstaviteľom (ako sa často dozvedáme) napriek ich nepochybnému výraznému prínosu k formulovaniu základných téz v zmysle daného prúdu. Zo strany hlavných predstaviteľov jednotlivých myšlienkových prúdov išlo skôr o akúsi formuláciu základnej idey príslušnej epochy, teda o formulovanie základných princípov a kategórií, ktoré sprostredkoval vývojový stupeň spoločenskej či prírodnej reality zodpovedajúcej epochy. Túto úvahu podporujú i slová K. Marxa, ktorý vyjadril nasledovnú myšlienku: „*Ludia, ktorí vytvárajú spoločenské vzťahy podľa stupňa vývoja svojej materiálnej výroby, vytvárajú súčasne i princípy, idey a kategórie podľa spoločenských vzťahov.*“¹

Ak by sme sa pátrali v dejinách, celkom určite by sme mohli konštatovať, že človek bol v závislosti od konkrétnych typov racionality súčasne postavený do rôznych pozícií, častokrát práve vo vzťahu k prírode. Inak tomu nebolo ani v modeli modernej vedeckej racionality (dielo Galileovo a Newtonovo). Ide o model, ktorého východiskom je presvedčenie, že príroda má matematickú štruktúru. Z toho následne vyplýva, že realitu sveta

¹ Marx, K. Engels, B.: Spisy, sv. 4

možno naozaj poznať iba vtedy, ak spoznáme túto matematickú štruktúru. Ide teda o prezentáciu určitého matematického modelu, pričom v tomto modeli subjekt poznávania iba reflektuje matematické charakteristiky objektu poznávania. Poznanie je teda výlučne výsledkom pasívneho sledovania štruktúry, ktoré je založená práve na matematických charakteristikách. Keď som spomenula, že pozícia človeka bola podľa konkrétneho typu racionality vždy iná, v tomto prípade bol človek napr. vo vzťahu k prírodnej podstate umiestnený úplne mimo nej, dokonca proti nej (príroda mu iba slúži). To iba zvyrazňuje myšlienku, ktorú som už vyslovila, že daná epocha vždy kladie dôraz na určité kategórie, princípy, hodnoty vo vzťahu ku ktorým je potrebné prístupy k poznávaniu vnímať.

Ak vychádzam z už spomenutého podmieneného vzťahu spoločenského a prírodného vývoja a prístupu k racionalite, súčasný typ racionality by som mohla v náväznosti na jeho schizogénnu povahu charakterizovať ako racionalitu inštrumentálnu, ktorej cieľom je čo najefektívnejšie usporiadanie výroby (a na základe toho i spoločnosti) tak, aby výroba poskytovala čo najväčší zisk. Pod touto schizogénnou povahou rozumiem fakt, že v súčasnom období, hoci i v skrytosti rúška logického zdôvodnenia dosahovania určitého cieľa a pri racionálnom nasadení racionálnych prostriedkov v zmysle dosahovania pravdy, sa skutočné ciele a pravdy rozdvajujú, či dokonca vzdďaľujú racionalite.

Na rozdiel od akéhosi, vo filozofickom svete prezentovaného ako „starého názoru“, podľa ktorého je znalosť získavaná pasívnym pozorovaním matematickej štruktúry, nové prístupy či procesy poznávania a odhaľovania reality objekt poznávania čiastočne sami vytvárajú či transformujú a ten sa môže meniť dokonca i počas samotného procesu skúmania. V princípe sa rozoznávajú dve fázy takéhoto prechodu: prvá pokúša zachovávať ešte objektivismus klasickej matematickej racionality (v tomto prípade je poznanie získavané nielen pasívnou kontempláciou, ale i aktívnym usporiadaním prirodzených fenoménov za účelom testovania hypotézy). Vo fáze druhej, sa spôsob experimentovania už dotýka akoby samotnej objektivity. Kým v prvej fáze ostáva cieľom odhaľovanie prirodzených a objektívnych vlastností a vzťahov, v druhej fáze sám spôsob skúmania mení pozorovaný objekt. Príklady takéhoto nahliadania na proces poznávania a jeho výsledky by som nepochybne ľahko našla predovšetkým vo svete biológie, psychológie a vôbec všade tam, kde sa pracuje s objektom, ktorý sa stáva čiastočne artefaktom samotného procesu skúmania.

Ak som uviedla, že racionalita či typ racionality súvisí vždy so skutočnosťou, teda s konkrétnym a reálnym stupňom prírodného či spoločenského vývoja života, s ľudským poznávaním a konaním, je typ racionality touto realitou vyvolaný a sprostredkovaný. Je nutné však poznamenať, že objektívnu stránku racionality je možné zdôvodniť iba na základe reflexie vzťahu medzi poznaním a praxou. Ide o to, že filozofia a veda nemôžu zdôvodniť svoj nárok na racionalitu iba zo seba samých, nakoľko filozofické prístupy či vedecké práce, hoci i podmienené, orientované a prezentované v čisto racionalistickom (a teda logikou naplnenom) duchu nemôžu zaručiť objektivitu použitých metód, na základe ktorých sa racionálnemu výsledku došlo. Tá sa verifikuje až po použití týchto metód v svete, pre ktorý boli (pravdepodobne) vyvinuté, a ktorý sa v žiadnom prípade nevyskytuje v čistej podobe racionality (ani iracionality).

Kategória, ktorá sprevádza ľudské konanie (v "spolupráci" s racionalitou), je **moralita**.

Už som uviedla, že jednotlivé dejinné typy racionality a prístupy k nej sa od seba odlišujú z hľadiska stupňa vývoja prírodnej a spoločenskej reality, v ktorej vzniká alebo ktorá ich prezentuje. V každom type racionality ide teda o iný odraz a transformovanie reality, ktorú ten ktorý subjekt vníma. Každý z týchto rozumových prístupov je doprevádzaný iný, špecifický druh morálneho konania, teda morality. Aj v tomto prípade možno vyčleniť niekoľko prípadov, spomením iba extrémne z nich. Buď určitý typ racionality formuluje súčasne i zásady svojej morality, teda dané konanie založené na logickej rozumovej argumentácii je doprevádzané požadovaným typom morality (v tomto prípade hovoríme o

agathologickej racionalite). V druhom extrémnom prípade sa racionalita úplne vyhýba otázkam morálneho konania človeka, nechá ho v tejto oblasti na pospas živelnosti a človek je musí oporu hľadať nevyhnutne mimo danú racionalitu. Z historického hľadiska si človek v takýchto prípadoch racionalitu dopĺňoval najčastejšie moralitou náboženskou.

Vidieť vzťah racionality a morality iba ako vzťah logických foriem a tak k nemu pristupovať pri skúmaní vzájomnej determinácie či korelácie a vyvodzovať z neho následne určité všeobecne platné axiómy, by bol veľmi zúžený pohľad. Na pochopenie tohto vzťahu je nutné zapracovať do skúmania predovšetkým dejinné charakteristiky, kategórie, princípy či vzťahy, aby sme mohli spoznať konkrétny spôsob pôsobenia či uplatňovania morálnych zásad v praxi. Až prax by nám ukázala, ako sa konkrétne historické podoby v praktickom živote neustále menili a tisíckrát nepotvrdili vzťah, ktorý sa v teoretickej rovine vykryštalizoval do úplne inej podoby, do úplne iného súladu, či konfliktu týchto foriem. Nepotvrďuje sa vari i v tomto prípade už tradičné napätie medzi teóriou a praxou? Prax sa tu musí nepochybne stať tým stimulom, ktorý poháňa teóriu ďalej...

Čo je však náplňou kategórie *moralita*, s ktorým operujem v predchádzajúcej úvahe? Keď som na začiatku (hoci iba tam) považovala racionalitu za nanajvýš abstraktný pojem a schopnosť, nemožno poprieť, že tvrdiť o moralite následne niečo iné, keďže ide o vzťah dvoch foriem, ktoré spolupracujú. Z predchádzajúceho výkladu je pochopiteľné, že obidva pojmy vychádzajú a smerujú k ľudskému konaniu, ktoré sa odohráva v určitom historickom okamihu a myšlienkovvej rovine, za určitých spoločenských či prírodných podmienok a predpokladov, ktoré výrazne charakteristiku a náplň daných pojmov generujú. Moralita sa prezentuje ako tie akty ľudského života, ktoré sú motivované vedomou snahou o uskutočnenie dobrého a vystríhanie sa zlého. Táto snaha je doprevádzaná morálne hodnotovými súdmi a pocitmi svedomia. Napriek takto chápanej definícii je treba poznamenať, že i takto chápaná snaha o konanie dobrého či vystríhanie sa zlého je spojená s racionálnym odôvodnením ľudských činov. Čo rezultuje vo svete filozofie z naznačených vzťahov a súvzťahností?

- každé vnímanie racionality, ktoré sa nestavia na konkrétnych historicko-spoločenských podmienkach, na reálnych sociálnych súvislostiach spoločnosti, je iba špekulatívne a
- nesprávnosť prístupu, podľa ktorého sú racionalita a moralita v rozpore alebo prístupu oddeľujúceho sféru hodnôt od faktov vedy, prístupu založeného na faktovo hodnotovej dichotómii.

V ďalšom texte by som sa rada zamyslela nad prístupmi k racionalite u dvoch predstaviteľov filozofického sveta.

Racionalita u Maxa Webera

Problém racionality má Webera má zvláštne postavenie v tom zmysle, že v podobe, v akej som ju prezentovala dosiaľ, sú pre Webera nezaujímavé. Ak si ich vo svojom uvažovaní všímam, tak iba ako súčasť určitých javov v živote spoločnosti, ktoré sú neopakovateľné. Weber vyzdvihuje do popredia fakt, že ľudia, ktorí sú tvorcami celej histórie, akosi automaticky smerujú k logickému uvažovaniu a racionalite ako zmysluplnému prístupu objasňovania pravdy.

Východiskom sa pre Webera stáva „skutočný“, teda individuálny obraz života spoločnosti, ktorý nás obklopuje. Formuje tak akúsi *vedu o skutočnosti*, ktorá je cieľovo zameraná na jednej strane na snahu porozumieť realite života, ktorá nás obklopuje (a do ktorej sme umiestnení), a na druhej strane snahu porozumieť dôvodom jej historickej neopakovateľnej jedinečnosti (So-und-nicht-anders-Gewordenseins).

V takomto chápaní sa racionalita pre Webera stáva veľmi mnohoznačnou kategóriou, mnohostrannou intencionalitou ľudského konania. Možno pripustiť, že racionalita sa stáva pre neho duchovným postojom zameraným na metodické dosahovanie určitých cieľov pomocou stále precíznejšieho prepočtu (a zvládnutia) prostriedkov. Zvláštnosť vnímania racionality u Webera potvrdzuje i jeho postoj k jej predmetu: vedľa racionalizácie takých oblastí spoločenského života akou sú napr. hospodárenie, technika, vedecká práca atď. pripúšťa v svojej koncepcii i racionalizáciu samotného správania, ktorá sa môže z iných uhlov pohľadu javiť ako iracionálna. Opäť si všimam túto vzájomnú determináciu. Každú racionalitu teda veľmi rozdielne podľa *posledných hľadísk a cieľov*, ktorými je vlastne podmienená. Z toho vyplýva, že racionalita je pre Webera skutočne vzťahovým určením, podľa ktorého je to, čo je označené za racionálne, je vždy podmienené uhlom pohľadu.

Pri analyzovaní Weberovho prístupu a vôbec chápania racionality nemožno nepostrehnúť a bližšie nešpecifikovať Weberovo poňatie racionality z hľadiska jej foriem (t.j. účelová a hodnotová racionalita).

Účelovo racionálne koná ten, koho činnosť je orientovaná a cieľovo zameraná vidinou určitého zisku či úspechu. Zisk sa pritom dosahuje tak, že podmienky okolia sú racionálne nasadzované ako nástroje na jeho dosiahnutie. Naproti tomu hodnotovo racionálne koná podľa Webera ten, ktoré nie je orientované na úspech, ale sa vyznačuje vedomou vierou vo vlastnú hodnotu určitého typu správania sa či reagovania na vzniknuté situácie. Sám Weber to vysvetľuje takto: „*Účelovo racionálne koná ten, kto svoje konanie orientuje podľa účelu, prostriedkov a vedľajších následkov, pričom racionálne uvažuje ako prostriedky s ohľadom na účely, tak účely s ohľadom na vedľajšie dôsledky, a zároveň i na rôzne možné účely navzájom: teda ten, kto v žiadnom prípade nekoná ani afektovane (a už vôbec nie emocionálne), ani tradicionálne. Rozhodnutie medzi konkurujúcimi si a kolidujúcimi účelmi a následkami pritom môže byť samo orientované hodnotovo racionálne, potom je konanie účelovo racionálne vo svojich prostriedkoch... Ale z hľadiska účelovej racionality je hodnotová racionalita vždy iracionálna, pretože stále menej reflektuje dôsledky konania, a to tým viac, čím viac sa absolutizuje hodnota, na ktorú je konanie orientované, čím bezprostrednejšie sa kladie jeho vlastná svojbytná hodnota (čisté svedomie, krása, absolútne dobro, absolútna povinnosť).*“²

Podľa uvedených súvislostí možno Weberov pojem rozumu chápať ako spojený iba so vzťahom prostriedkov a cieľov, kde sa zaoberá výhradne primeranosťou určitého spôsobu postupu pre dosiahnutie určitých cieľov. Ak sa teda u Webera otázka cieľov a cieľovosti vôbec objavuje, potom len ako otázka primeranosti, vhodnosti prostriedkov (či už v zmysle účelovej racionality alebo hodnotovej racionality). Podľa Webera nemá v zásade (z hľadiska vedy) žiadny cieľ prednosť. Z toho vyplýva, že rozhodovanie o cieľoch (resp. o hodnotách) nepatrí podľa Webera do sféry vedy, ale je výlučne záležitosťou individua a jeho rozhodnutí. Človeku, ktorý chce konať podľa nejakého jednoznačného hodnotiaceho súdu, Weber odpovedá iba nasledovné: „*Potom musíš, na základe vedeckej skúsenosti, použiť tie a tie prostriedky, aby si dosiahol cieľ zodpovedajúci tvojmu hodnotovému axiómu. Ak sa ti tieto prostriedky nehodia, potom musíš voliť medzi prostriedkami a cieľmi.*“¹

Dôsledkom relativity hodnôt (ktorú prirovnáva k akémusi nezmieriteľnému zápaseniu bohov jednotlivých hodnôt) má byť podľa Webera odlúčenie od hodnotenia vo vede. Túto myšlienku Webera nemôžem ani ja chápať inak, ako zásadné zrelativizovanie celého zmyslu vedy. Nejde vlastne o jeho popretie? Veda sa pokúša na jednej strane o objasnenie určitých javov, odhalenie pravdy o svete, aby poskytla dostatok objektívnych dôkazov pre svoje tvrdenia a poprela tak mnohé výstupy smerov založených na zmyslovom vyhodnocovaní javov vo svete, avšak na druhej strane odmieta podľa tejto tézy postaviť sa za výsledky svojho

² Weber, M.: Wirtschaft und Gesellschaft, I.

¹ Weber, M.: Gesammelte Aufsätze zur Soziologie und Sozialpolitik. Tübingen 1924.

skúmania, nakoľko sú relatívne a časom neustále prekonávané, preto nehodné ich zakotvenia v pravdách o svete. Podľa tohto vyjadrenia totiž veda súvisiaca s celkovým pohybom racionalizácie, nemôže vytvoriť nič trvalé ani večne platné. Každá pravda je vývojom vedy neustále prekonávaná.

Čo sa podľa môjho názoru v tomto procese najviac mení, je samotná predstava pravého vedátorstva. Veda nie je (ani pre Webera) cestou k pravému bytiu, ako tomu bolo v antike, ani k pravému umeniu, prírode a bohu, ako tomu bolo v renesancii. Práve naopak zásadne otriasa vierou, že by niečo také, ako je objektívne platný zmysel sveta mohol existovať. Weber kritizuje *optický klam* mnohých vedcov, ktorí vyvodzujú meradlá pre hodnotenie spoločenských procesov a trendov z nich samotných, z ich existencie. V skutočnosti ide totiž o veľmi subjektívne sudy a predsudky, o ktorých podľa Webera ten, kto ich vynáša, väčšinou nemá tušenie.

Celý koncept *odlúčenia od hodnotenia* sa tak u Webera stáva súčasne dôsledkom presvedčenia, že dôvera v hodnotu vedeckej pravdy je produktom určitej kultúry a nie *prírodným faktom* a táto dôvera sa nezískava automaticky. Jej autorita plynie práve z toho, že si veda uvedomuje a pozná vlastné hranice a možnosti. To sa stáva práve tým zásadným momentom, čo zabezpečuje jej objektivitu (v rámci daných hraníc). V týchto zisteniach je vyjadrený súčasne určitý rozpor, ktorým Weber sleduje trend racionalizácie sveta vedou a technikou. Výsledným efektom racionalizácie sveta technikou nie je podľa neho zákonité rozšírenie znalostí podmienok našej existencie, napr. v porovnaní s príslušníkom primitívneho kmeňa z juhoamerického pralesa. Naopak, podľa Webera pozná primitív svoje nástroje a svoje prostredie neporovnateľne lepšie než my. Z tejto skutočnosti môžem vyvodiť určitý záver v zmysle, že narastajúca intelektualizácia a racionalizácia neznamena súčasne i narastajúcu všeobecnú znalosť životných podmienok, v ktorých sa človek nachádza. Nemožno však poprieť nepopierateľný prínos k rozšíreniu poznania, ktorá sa prejavuje práve v tom, že človek, keby chcel, by sa tieto veci *mohol* kedykoľvek dozvedieť. Tým sa principiálne (nie však definitívne) vylučuje existencia nejakých nevypočítateľných síl či vplyvov, a človek sa dostáva do situácie, že veci (aspoň väčšinu z nich) dokáže *ovládnúť prepočtom*. Tento stupňa poznania spoločnosti je spojený s „odčarováním sveta“ (ako formuluje Weber). Už nemusíme siahať k magickým prostriedkom, aby sme vzývali a ovládali duchov. To vykonávajú technické prostriedky a prepočet. Intelektualizácia ako taká znamená teda predovšetkým toto.

Čo však podmienilo vývoj smerom k racionalite? Jednoznačne možno považovať za významné impulzy prechodu k uvažovaniu na základe logickej argumentácie a príklonu k rozumu hlavne kapitalistický spôsobom hospodárenia (ako impulz vývojovej etapy), vedeckú špecializáciu a technickú diferenciáciu. Racionalita nie je pritom obmedzená iba objektovo (napr. racionalitu vo vede, v kultúre a pod.), ale i z hľadiska subjektu, ktorý sa práve stáva tým prvkom, ktorý racionalitu podmieňuje a ktorej je predpokladom. Podľa naznačeného sa človek stáva človekom, teda osobnosťou práve vtedy, keď sa mu podarí, aby svoj život pozdvihol z nediferencovaného prežívania k vedomej konštrukcii. Racionalita v tomto poňatí sa stáva podmienkou ľudskej slobody a neslobody zároveň.

Problém racionality a morality u Wittgensteina

Problém racionality a morality Wittgenstein samostatne netematizuje. V jeho dielach a textoch sa stretáme iba so špecifickou filozofiou jazyka, ktorá má riešiť problém jasného vymedzenia hranice medzi vedeckým a nevedeckým, teda medzi vedou a metafyzikou.

Filozofia vo Wittgensteinovom chápaní má ohraničiť mysliteľné, a tým i nemysliteľné. Má ohraničiť nemysliteľné prostredníctvom mysliteľného. To, čo nemožno povedať, naznačí

tým, že jasne ukáže to, čo povedať možno. Cieľom filozofie má byť logické objasňovanie myšlienok, filozofia nemá byť učením, ale skôr činnosťou. Filozofická práca má pozostávať z vysvetlenia. Výsledkom filozofie nemajú byť teda filozofické výroky, ale objasnenia výrokov.

Sám Wittgenstein v jednom zo svojich listov L. von Fickerovi vysvetľoval ciele, ktoré sledoval spísaním a publikovaním svojho *Traktátu* takto: „*Zmysel knihy je etický. Kedysi som plánoval zahrnúť do predslovu vetu, ktorá tam dnes síce nie je, ale ktorú ti teraz napíšem, pretože by ti snád' mohla byť kľúčom k práci. Čo som vtedy zamýšľal napísať, bolo: moja práca pozostáva z dvoch častí: jednej tu predkladanej, plus všetko, čo som nenapísal. A je to práve táto druhá časť, ktorá je dôležitá. Moja knižka stanoví hranice oblasti etického takpovediac zvnútra a som presvedčený o tom, že je to JEDINÝ presný spôsob stanovenia týchto hraníc.*“¹

Pre riešenie problému racionalita a moralita sa u Wittgensteina stáva podkladom jeho lingvisticko-filozofický prístup. Presnejšie – práve lingvisticko-filozofické analýzy *Traktátu* sú najvhodnejšou pôdou pre skúmanie otázky Wittgensteinovho poňatia vzťahu medzi deskriptívnymi a hodnotiacimi súdmi, to je totiž otázka z hľadiska témy racionalita a moralita kardinálna.

Wittgenstein vo svojej filozofickej koncepcii oddeľuje deskriptívne súdy ako „pravé“ výroky od hodnotiacich či metafyzických výrokov. Jazyk sa Wittgensteinovi javil ako súhrn výrokov, ktoré majú zmysel. Základnej logickej jazykovej štruktúre, výroku, prisúdil zodpovedajúcu štruktúru racionálnu – myšlienku (ako zmysluplný výrok). To, čo zostalo, čo sa do Wittgensteinovej logickej formy takpovediac nevošlo, to, čo podľa neho neexistuje v logickom priestore, to je súcno nepostihnuteľné zmysluplnými výrokmi – oblasť nevysloviteľného a mystického. Wittgenstein si zvolil veľmi radikálnu cestu hľadania hraníc ľudského teoretického poznania, za ktoré nemožno ísť, ale za ktoré možno vhodnou zámernou manipuláciou (napr. logickou) *odsunúť praktické problémy*, medzi nimi i problém etický. Vo svojich úvahách oddeľuje svet pre rozum a jazyk od mystického, rozumom a jazykom nevyjadriteľného. V tejto Wittgensteinovej redukcii zostáva iba Fakt, ktorý je možné zachytiť zmysluplným Výrokom, a tento Fakt už tým, že je, oddeľuje zreteľne, takpovediac zvnútra, vysloviteľné od nevysloviteľného, teoreticky reflektovateľné od teoreticky nepostihnuteľného, t.j. i racionálne od etického.

Podľa Wittgensteina väčšina výrokov a otázok, ktoré boli napísané o filozofických záležitostiach, nie je nepravdivá, ale nezmyselná. Výroky sú nezmyselné z toho dôvodu, že ich nemožno verifikovať, nemožno objaviť im zodpovedajúcu štruktúru vo svete faktov a pokúšajú sa reflektovať tú oblasť sveta, ktorá je nelogická. A najhlbšie problémy tak nie sú vlastne žiadne problémy.

Je však d'alej pozoruhodné, že Wittgenstein nestotožňuje metafyziku s nezmyslom. Metafyzika – to nie je metafyzický výrok. Myslím si preto, že Wittgenstein metafyziku nepopiera. Naopak, Wittgenstein neoznačil nikde vo svojich textoch vedu za jedinou zmysluplnú alebo dôležitú (oproti metafyzike), ukázal však jej úplnú nedostatočnosť, neschopnosť riešiť práve problémy najdôležitejšie, tzn. problémy praktické, a medzi nimi samozrejme morálne.

Wittgenstein prichádza k tvrdeniu, že to, čo nemožno povedať zmysluplnými výrokmi, dá sa ukázať. Ide teda o akési „mystické mlčanie“, podmienené mlčanie a nie absolútne mlčanie. Ukazovanie je rečou neextenzionálneho jazyka ne-vedy.

Moralita sa stáva vo Wittgensteinovej ranej filozofii dôležitou pseudo-skutočnosťou v zmysle racionality vládnucej zmysluplným jazykom, kde však táto racionalita je vlastne nedôležitou skutočnosťou v zmysle toho, čo je podľa Wittgensteina najdôležitejšie, v zmysle morality.

¹ Wittgenstein, L.: *Tractatus Logico-philosophicus*. Londýn 1933.

Dovolím si zareagovať na myšlienku, podľa ktorej výrok, ktorý nemožno verifikovať, je nezmyselný, nakoľko uvedenú skutočnosť vnímam trochu odlišne. Výroky, ktoré neviem ja (a ani dostupné vedecké či iné poznanie) verifikovať nemôžem automaticky považovať za nezmyselné, sú skôr dosiaľ neobjavené. Neobjaveným pritom môže ostať ich zmysel, ktorý sa mení v závislosti na meniacich sa ľudských potrebách, resp. dosiaľ nebol tento zmysel formalizovaný či verbalizovaný. Závislosti a princípy nevznikajú momentom však odhalenia (v tomto momente ich iba vieme pomenovať), ale existujú i vo svete ľudskej nevedomosti. Sú darom akýmsi darom, ktorý sme dodnes neobjavili, hoci tušíme, že je tu, nevieme odhaliť formu, v ktorej je ukrytý a už vôbec netušíme, akým spôsobom by sme ho rozbalili, ak by sme ho našli. Mnohí z nás by sa možno báli, že len čo ho rozbalíme, exploduje, ale dejiny nepotvrdili skutočnosť, že by strach víťazil nad túžbou hľadať. Hlavným dôvodom nepoznania týchto darov je podľa môjho názoru ľudská obmedzenosť, ktorá istý spôsobom pozerá, ale nevidí, počúva, ale nepočuje. I sám Wittgenstein uzaviera svoj *Traktát* myšlienkou: „O čom nemožno hovoriť, o tom je treba mlčať.“ Myslím si, že svet je, okrem spleti jazykov a hluku ešte stále obrovským mlčaním, ktoré je predzvesťou nového výkriku.

Použitá literatúra

Steindl, R. a kol.: Rozum a hodnoty. Academia Praha 1985.
Benyovszky L. a kol.: Úvod do filozofie. VŠE 1992.